

1904 yılında Habeş Hükümdarı II. Menelik'in iki devlet arasında ilişki kurmak üzere İstanbul'a gönderdiği elçisine karşı II. Abdülhamid tarafından aynı yıl elçi olarak Habeşistan'a gönderildi. Elçilik heyeti Adisababa'ya giderken uğradığı Harar'da müslüman halk tarafından coşkuyla bir merasimle karşılandı. Habeş hükümdarı kendisine II. Abdülhamid'in nâmesini, hediye ve nişanını sunan Sâdik el-Müeyyed'e birinci rütbeden hâtem-i Süleymânî nişanı, reislerle ait üniforma, iki mızrak, kılıç ve katır, yanındakilere de rütbelerine göre hediyeler verdi. Sâdik el-Müeyyed, Habeşistan'da gittiği her yerde çok sıcak ilgi gördü. Adisababa'daki müslüman cemaatin burada bir cami yapılması konusundaki isteklerini dinledi. Bu arada diğer devletlerin elçileriyle de görüşmeler yaptı. Üç ay süren bu seyahatini daha sonra kaleme aldığı *Habeş Seyahatnâmesi* adlı eserinde anlattı. Cengiz Orhonlu'nun Habeşistan takvimini dikkate almadan Habeşistan seyahati için verdiği 1896 tarihi (*Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti*, s. 165) doğru değildir.

26 Ekim 1904'te Bulgaristan başkomiserliğine tayin edilerek Bulgaristan meselesinin çözümlenmesinde görev alan Sâdik el-Müeyyed 1904-1908 yılları arasında bu görevine devam etti. Birinci ferik rütbesiyle piyade sınıfından yaverlik görevini 14 Eylül 1908 tarihine kadar sürdürdü ve bu tarihte alınan, yaverlerin sayısının sınırlandırılmasına dair karar gereği görevine son verildi. Şam'da vefat eden Sâdik el-Müeyyed Arapça, Fransızca ve Almanca biliyordu. Dört Osmanlı, dört Mecîdî nişanı, bir altın liyakat, bir gümüş imtiyaz, bir Yunan harbi madalyası sahibiydi.

Eserleri. 1. *Afrika Sahrâ-yı Kebîrinde Seyahat* (İstanbul 1314). Sâdik el-Müeyyed'in 1895 yılında Senûsî şeyhi Mehdi es-Senûsî'yi ziyaret etmek amacıyla çıktığı seyahati anlatan eserin sonunda Sudan bölgesindeki Kavâr, Vedây, Bornu, Zinder ve Sokoto hakkında bilgi verilmiş, Bagirmi ve Bornu'nun hâkimiyetini elinde tutan Râbih'e ve bölgedeki mücadelesine de temas edilmiştir. Sâdik el-Müeyyed'in, 1897 yılında *Bir Osmanlı Zâbitinin Afrika Sahrâ-yı Kebîrinde Seyahati ve Şeyh Senûsî ile Mülâkatı* adıyla kaleme aldığı eseri (İÜ Ktp., TY, nr. 4526) yazma ve matbu haliyle padişaha takdim ettiği 15 Şubat 1314 (28 Şubat 1899) tarihli mâruzatından anlaşılmaktadır (BA, Y.PRK. MYD, nr. 21/106). Eser Cemîl el-Azm tarafından Arapça'ya tercüme edilerek İstanbul'da *el-Ma'îlûmâtü'l-'Arabîyye* gazetesinde yayım-

lanmıştır (Serkis, II, 1342). 2. *Habeş Seyahatnâmesi* (Dersâdet 1322). Sâdik el-Müeyyed'in bu eseri Bulgaristan komiserliği görevinde iken yazdığı anlaşılmaktadır. Bu eseri de Cemîl el-Azm kısmen tercüme ederek Beyrut'ta çıkan *el-İkbâl* gazetesinde yayımlamış, daha sonra Suriye başbakanlarından Hakkı el-Azm ile ilim ve siyaset adamı Refik Bey el-Azm tarafından *Rihletü'l-Habeşe* adıyla (Kahire 1326) Arapça'ya çevrilmiş (a.g.e., II, 1343), eser yeni harflere de aktarılmıştır (*Habeş Seyahatnamesi*, haz. Mustafa Baydemir, İstanbul 1999). 3. *el-Kimyâ fî tahlîlî'l-hevâ ve'l-mâ'* (İstanbul 1301). Daha çok Arapça kaynaklara dayanılarak hazırlanmış bir genel kimya kitabıdır. 4. *Târih-i Fütûhu's-Şâm* (İstanbul 1302). Vâkîdî'ye nisbet edilen *Fütûhu's-Şâm* adlı eserin muhtasar tercümesidir. Sâdik el-Müeyyed'in Fransızca'dan çevirdiği çocuk hikâyelerinden oluşan iki kitabı daha vardır (*Fernando*, İstanbul 1300; *Küçük Henri*, İstanbul 1297, 1307).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, DH.MKT, nr. 439/9, 1561/18, 2337/92; BA, İ.AS, 1318, ZA. 5/35; BA, İ.DH, 1322, Ş. 9/8; BA, İ.DH, nr. 85804; BA, İ.HUS, 1313, R. 2/25, 26; 1314, B. 5/17; BA, İ.ML, 1314, S. 7; 1319, N. 21/14; BA, İ.MTZ, nr. 25/1651; BA, İ.TAL, 1312, L. 22; 1316, ZA. 7/168; 1317, Z. 22/54; 1318, N. 18/23; 1320, Ş. 5/11; BA, Y.HUS, nr. 329/25, 337/31; BA, Y.MTV, nr. 29/15, 124/50, 129/126, 129/191, 200/3, 223/99; BA, Y.PRK, nr. 69/71; BA, Y.PRK. MYD, nr. 10/48, 15/84, 17/36, 23/7, 23/32, 23/83, 25/30, 26/104; BA, Y.PRK. UM, nr. 34/27; Sâdik el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnâmesi*, İstanbul 1322, s. 35-39; *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Salnâmesi*, İstanbul 1302-1326; Serkis, *Mu'cem*, II, 1341-1343; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 185; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974, s. 165; Abdülkâdir Ayvâş, *Mu'cemü'l-mu'ellifîne's-Süriyyîn fî'l-kamîl-i'ışrîn*, Dimaşk 1405/1985, s. 357, 359; Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali* (1839-1922), İstanbul 1999, s. 118; Ali Karaca, "Saray'da/Mabeyn-i Hümayûn'da Yâverlik Kurumu (1839-1920)", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel), Ankara 2002, XIII, 618-619, 626; Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", *TTK Belgeler*, sy. 21 (1997), s. 75, 84, 85.

İDRİS BOSTAN

SÂDİK RİFAT PAŞA

(1807-1857)

Viyana sefiri
ve Hariciye nâzırı.

25 Şâban 1222 (28 Ekim 1807) tarihinde İstanbul'da doğan Mehmed Sâdik Rifat, Masârifat Nâzırı Hacı Ali Bey'in oğludur. Öğreniminin ardından 1821'de girdiği Endürlü'deki Hazine Odası'nda bir yıl görev

yaptıktan sonra Sadâret Mektûbî Kalemi'ne geçti. Çalışkanlığı sayesinde iki yıl içinde hâcegânlık rütbesine yükseltılarak sâlyâne mukâatacılığına tayin edildi. 1828'de önemli bir makam olan Âmedî Kalemi halifeliğine getirildi. II. Mahmud'un Edirne ve Gelibolu seyahatlerine katıldı. Yunan sınırının düzenlenmesi ve Mısır meselesi görüşmelerinde zabıt kâtibi olarak bulundu. 28 Aralık 1833 tarihinde Küçük Evkaf muhasebeciliğine ve Haziran 1834'te Mustafa Reşid Bey'in Paris sefâretine gönderilmesi üzerine Âmedî vekâletine tayin edildi.

Bu görevi esnasında dönemin önemli şahsiyetlerinden olan Pertev Mehmed Said Paşa'ya intisap etti ve "mahrem-i esrâr" oldu. 23 Kasım 1836'da Mustafa Reşid Bey'in Hariciye müsteşarlığına tayini üzerine Rifat Bey de Âmedciliğe getirildi. Hâmisi Pertev Paşa'nın gözden düşüp Edirne'ye sürgün edilmesi ve yerine amansız rakibi Âkif Paşa'nın Umûr-ı Mülkiyye nâzırı olmasıyla onun için zor bir dönem başladı. Öncelikle dokuz aydan beri sürdürdüğü Âmedcilik görevinden azledildi; ardından orta elçilik ve bir ay sonra büyükelçilik unvanıyla Viyana sefirliğine gönderilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bu görevde iken Avusturya Başvekili Metternich ile iyi ilişkiler kurdu; ayrıca İstanbul'da sürdürülen reformlar için teorik alt yapıya yönelik yardımlar sağladı. Sultan Abdülmecid'in tahta geçmesi üzerine Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa'nın telkiniyle Ekim 1839'da Hariciye Nezâreti müsteşarlığına getirildi. 1839 Aralık ayının başında İstanbul'a geldi ve Londra Konferansı gereği Mısır meselesinin sonuçlandırılmasıyla ilgili kararları Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya bildirmek üzere Ağustos 1840'ta İskenderiye'ye gitti. Mehmed Ali Paşa'yı ikna edemediyse de bu esnada sadâret müsteşarlığına getirildi. İstanbul'a döndü ve diğer devlet ricâliyle birlikte Tanzimat'ın uygulanmasıyla uğraştı.

30 Mart 1841 tarihinde paşalık unvanı ile vezâret rütbesi verilerek tayin edildiği Hariciye Nezâreti'nden idaresizliği gerekçe gösterilerek azledildi (22 Aralık 1841). Sekiz ay devam eden mâzûliyetinde sıbyan mektebi talebelerine yönelik olarak sade bir dille kaleme aldığı *Ahlâk Risâlesi*'ni tamamladı. Eylül 1842'de Meclis-i Vâlâ üyeliğine ve yaklaşık iki ay sonra üyelik üzerinde kalmak kaydıyla ikinci defa Viyana sefirliğine getirildi. 8 Mayıs 1843'te Sarım Paşa'nın yerine tayin edildiği Hariciye Nezâreti'nden 2 Kasım 1844 tarihinde azledildi. Bir hafta sonra Meclis-i Vâlâ üyeli-

ğine ve 19 Ağustos 1845'te meclis başkanlığına getirildi. Bu görevi esnasında Maliye Nâzırı Nâfiz Paşa ile birlikte ülkenin imar işlerine harcanmak üzere Meclis-i Vâlâ'ya bağlı Nâfia Hazinesi adıyla bir fon oluşturdu. Bu birim daha sonra Hazine-i Nâfia Müdürlüğü'ne ve arkasından kısa bir süre faaliyet gösteren Nâfia Nezâreti'ne dönüştürüldü. Yine bu dönemde eğitimle ilgili reformları görüşmek amacıyla kurulan Meclis-i Maârif-i Umûmiyye, Meclis-i Vâlâ ile Hariciye Nezâreti'nin ortak sorumluluğuna verildi. Rifat Paşa, iki buçuk yıl kadar başkanlık görevinde kaldıktan sonra 29 Şubat 1848'de Maliye nâzırı oldu. 23 Nisan 1848'de üçüncü defa Hariciye nâzırlığına, 14 Ağustos 1848'de de tekrar Meclis-i Vâlâ reisliğine getirildi. Bu görevinden 26 Nisan 1849'da azledildi ve Ocak 1850'de Mecâlis-i Âliye memuriyetine tayin edildi.

29 Nisan 1850'de üçüncü defa Meclis-i Vâlâ reisliğine getirildiyse de 5 Haziran'da Mustafa Reşid Paşa'nın bu göreve getirilmesi üzerine vazifesinden ayrılmak zorunda kaldı. 5 Nisan 1853'te Fuad Paşa'nın istifasıyla boşalan Hariciye Nezâreti'ne tayin edildi. 15 Mayıs 1853'te Mustafa Reşid Paşa'nın bu defa Hariciye Nezâreti'ne tayiniyle tekrar görevini bırakmak zorunda kaldı ve dördüncü defa Meclis-i Vâlâ reisliğine getirildi. 23 Mart 1854'te bu görevinden alındı. 8 Ekim 1854 tarihinde bu sırada yeni kurulmuş olan Meclis-i Âlî-i Tanzîmat üyeliğine getirildi, bir ara bu meclisin reis vekilliğinde bulundu. Rifat Paşa, kalp hastalığına bağlı olarak ayağında meydana gelen şiddetli ağrılardan kurtulmak amacıyla geçirdiği ameliyattan dört ay sonra 16 Cemâziyelâhir 1273 (12 Şubat 1857) tarihinde vefat etti ve Eyüp'te Bostan İskeleyi'nde Mihrişah Vâlide Sultan Türbesi haziresindeki mezarına defnedildi. Edip, zeki, halim selim, kitâbette mahir, açık sözlü, yenilikçi, cömert, nüktedan ve ihtiyatlı bir kişiydi.

Metternich'in etkisinde kalmış ıslahatçı bir devlet adamı olan Sâdık Rifat Paşa, bazı yeni kanunların çıkarılması ve kısmi ıslahatla devletin Avrupa devletleri seviyesine ulaşabileceği kanaatindeydi. Savaşın mümkün mertebe kaçınılması, bununla birlikte askerî gücün sürekli savaşa hazırlıklı bulundurulması, üretimin artırılarak masrafların kısılması, zaruret olmadıkça iç borçlanmaya gidilmemesi, yeni vergilerden kaçınılması, can ve mal güvenliğinin sağlanarak müsâderenin kaldırılması, eğitimin yaygınlaştırılması, Avrupa'dan uzmanlar getirtilerek tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi, büyük devletlerin mer-

kezlerinde dâimî elçi bulundurulması, rüşvetin önlenmesi ve devlet politikalarının kalıcı olmasını savunan Rifat Paşa medeniyetin yeni binalar inşa etmek, âdet, kıyafet ve ziyet değiştirmekle mümkün olmayacağını ifade eder. Ayrıca padişahın ve sarayın giderlerinin belli bir bütçe dahilinde hükümetin kontrolünde bulundurulması ve nizamla aykırı çıkan padişah iradelerinin uygulanmaması gibi dönemi için hayli radikal olan ilkeleri dile getirebilmiş bir devlet adamıdır. Devletin esası olarak belirttiği adaletin yönetimdeki önemi ne işaret eden Rifat Paşa, Avrupalı devletlerin reformlar konusunda tavsiyelerde bulunmasına değil bunu bir tahakküm ve devletin iç işlerine müdahale vasıtası haline getirilmesine karşıdır.

İyi bir gözlemci olan Sâdık Rifat Paşa gezip gördüğü ülkeler hakkındaki izlenimlerini kaleme almıştır. Oğlu Mehmed Rauf Paşa, babasının ölümünden sonra yazılarından yaptığı seçmeleri *Müntehabât-ı Âsâr* adı altında toplayıp yayımlamıştır. Risâleler şeklinde neşredilen bu yazılar Rusya Muharebesi Tarihi, Gülbün-i İnşâ, Avrupa Ahvâline Ait Risâle, İtalya Seyahatnâmesi, Ma'rûzât, Mustafa Reşid Paşa'ya Yazdığı Mektuplar, Viyana'dan Bâbî-âli'ye Yazdığı Mektuplar, İskenderiye'den Bâbî-âli'ye Yazdığı Mektuplar, Tanzîmât-ı Hayriyye'ye Dair Valilere Gönderilen Ferman ve Siyasî Yazılar, Resmî ve Hususî Mektupları, Meclis-i Vâlâ Reisi ve Meclis-i Tanzîmat Âzası İken Kaleme Aldığı Mazbatalar, Devlet İşlerinin Düzeltilmesi İçin Muhtelif Zamanlarda Yazılan Lâyhalar ve Mazbatalar, Bazı İslahata Dair Kaleme Aldığı Lâyhalar, Risâle-i Ahlâk, Zeyl-i Risâle-i Ahlâk, Âsâr-ı Rifat Paşa, Siyâset-i Esâsiyye ve Dâhiliyye başlıklarını taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâdık Rifat Paşa, *Müntehabât-ı Âsâr*, İstanbul, ts.; *Sicill-i Osmânî*, II, 406-407; Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul 1339, s. 115-124; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi* (1442-1930), Ankara 1977, III, 76-95; Bekir Güney, *Mehmed Sâdık Rifat Paşa'nın Hayatı, Eserleri ve Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 1992), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856*, İstanbul 1993, tür.yer.; Ahmet Güner Sayar, *İktisat Metodolojisi ve Düşünce Tarihi Yazıları*, İstanbul 2005, s. 154-162; Ali Fuat, "Ricali Tanzimattan Rifat Paşa", *TOEM*, yeni seri, I/2 (1930), s. 1-11; Ercüment Kuran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İnsan Hakları ve Sâdık Rifat Paşa (1807-1857)", *TTK Bildiriler*, VIII (1981), II, 1449-1453; Necdet Kurdakul, "Mehmet Sadık Rifat Paşa", *TT*, XII/71 (1989), s. 56-62; Yaşar Semiz, "Sadık Rifat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, Konya 1994, s. 135-144.

ALİ AKYILDIZ

SÂDİK VİCDÂNÎ

(1866-1939)

Tarikat silsilelerine dair
Tomar-ı Turuk-ı Aliyye adlı
eseriyle tanınan müellif.

9 Kasım 1866'da Safranbolu'da doğdu. Ziraat Bankası Kastamonu Şubesi İdare Meclisi kâtibi Kayıkçızaâde Mustafa Sâdık Efendi'nin oğludur. Kastamonu Rüşdiyesi'nde iki yıl okudu. Sülüs ve nesih hatlarından icâzet aldı. Kâdiriyye tarikatına mensup bir aile çevresinde yetişmesine rağmen Nakşî-Hâlidî şeyhi Ahmed Mâhir Efendi'ye intisap etti. Kastamonu Vilâyeti İstînaf Mahkemesi'nde başkâtip olan babasının yanında kalem mülâzımı olarak çalışmaya başladı (Temmuz 1880). İki yıl sonra aynı mahkemenin ceza dairesinde zabı kâtipliği görevine tayin edildi. 1887'de Merkez-i Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dairesi âza mülâzımlığına seçildi. Aynı yıl Kastamonu Mülkî Rüşdiyesi'nde hüsnühat, askerî rüşdiyede imlâ dersleri verdi. Ertesi yıl Kastamonu Vilâyeti Mektupçuluk Kalemî'nde müsewidliğe geçerek hayatı boyunca sürdürdüğü mektupçuluk görevine başladı. 1893'te seyrü sülûkünü tamamlayarak Ahmed Mâhir Efendi'den Nakşî-Hâlidî icâzetnâmesi aldı. Mektupçuluk görevinin yanında 1894'te Kastamonu vilâyet gazetesinin başmuharrirliğine getirildi. 1312 (1894) tarihli *Kastamonu Salnâmesi*'ni hazırladı. Kastamonu Telgraf başmüdürlüğünün saraya gönderdiği jurnalın ardından valinin tasdikiyle vilâyet memurlarının dağıtılması sırasında Diyarbekir Mektûbî mümeyyizliğine tayin edildi. Tayini kabul etmemesi üzerine aynı görevle Görice'ye gönderildi. Kastamonu'daki vilâyet mektupçuluğu ve vilâyet gazetesindeki görevi, Rumeli-Manastır vilâyetindeki Görice sancağı tahrirat müdürlüğüne tayiniyle 3 Mart 1897'de sona erdi.

Sâdık Vîcdânî'ye Görice'deki yeni göreviyle birlikte Rumeli kazalarından Kolonya, İstarve, Kesriye ve Komanova'nın âşârını toplama görevi verildi. Bu sırada Arnavutlar arasındaki kan davası gütmeye âdetinin ortadan kaldırılması için kurulan Musâlahâ-i Dem komisyonlarında görev aldı. Mayıs 1900'de Kosova Vilâyeti İdare Meclisi başkâtibi oldu. Mayıs 1902'de Basra vilâyeti mektupçuluğuna tayin edildi. Basra'da Hamidiye Hicaz demiryolunun inşası için halktan yardım toplamada gösterdiği başarıdan dolayı çeşitli nişan, derece terfii ve maaş artımıyla ödüllendirildi. Ocak